

Romano džaniben

časopis romistických studií | 22. ročník | 1/2015

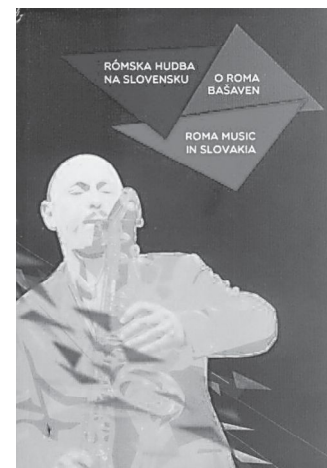
Recenze | Anotace

Erika Godlová (ed.)
Rómska hudba na Slovensku
/ Pavel Kubaník

Julia von dem Knesebeck
The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany
/ Petr Lhotka

Zuza Kumanová, Arne Mann (eds.)
Ma bisteren! Pripomínanie rómskeho holocaustu
/ Lada Viková

Astrid Sabaini, Mozes F. Heinschink, Dieter W. Halwachs
Kalderaš Romani
/ Peter Wagner

Erika Godlová (ed.)

Rómska hudba na Slovensku

Štátna vedecká knižnica Prešov, 2014, 260 s., ISBN 978-80-89614-12-7

Dostupné z www.portalsvk.sk v záložce dokumenty:

<http://www.portalsvk.sk/dokumenty/romska-hudba-na-slovensku-4/>

Publikace „Rómska hudba na Slovensku“ je patrně prvním publikačním výstupem Dokumentačno-informačného centra rómskej kultury v Prešove, které vzniklo na přelomu let 2011 a 2012. Kniha je založená na dokumentaci, během které pracovníci centra projeli více než čtyřicet slovenských lokalit, natočili více než 300 hodin hudebních záznamů a přes sto hodin rozhovorů s romskými hudebníky z celého Slovenska. Publikaci doprovází bohatý obrazový materiál a je do ní vloženo DVD se souvisejícími audio a videonahrávkami. Svazek zahrnuje tři jazykové verze – slovenskou, romskou a anglickou. Autoři sice tvrdí, že kniha počítá s poučným čtenářem a odborným publikem, blíže pravdě je ale hned následující tvrzení o ambici oslovit širokou veřejnost. Podle jazykových mutací a obrazového materiálu lze ovšem usoudit, že publikace má působit také (především) „reprezentačně“, jako výkladní skříň Centra.

Text je rozčleněn do šesti základních kapitol. V úvodu se zaměřuje na vybrané žánry romské hudby, následují samostatné újeji vymezené kapitolky o salonní romské hudbě, hudbě olašských Romů, činnosti (hudebního souboru) divadla Romathan. Závěrečné kapitoly představují vybrané osobnosti romské hudby a některé festivaly romské kultury na Slovensku. Samotná struktura knihy vyvolává někdy rozpaky – podkapitola o romském tanci je včleněna do kapitoly o hudebních žánrech, podstatná část samostatných, ale kratičkových kapitol o divadle Romathan nebo hudbě olašských Romů se vůbec netýká hudby. Poměrně ukryté zůstávají portréty dalších romských muzikantů coby trilingvní textový doprovod obrazové přílohy, která je navíc roztroušena z poloviny za romskou, z poloviny za anglickou verzi.

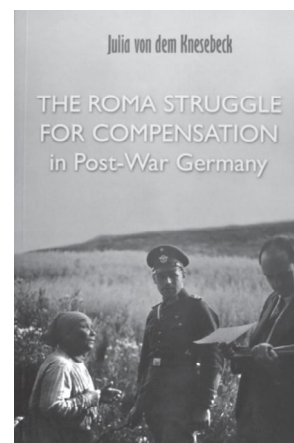
Podle autorů recenzované publikace má kniha zachytit současný stav a různorodost romské hudební kultury na Slovensku a reflektovat procesy, kterými prochází (s. 9). V tomto si ale kniha protiřečí už tím, že zařazuje (jinak pro mě asi nejobjevnější) samostatnou kapitolu o fenoménu meziválečných romských salonních či promenádních orchestrů (bohužel pouze v Bratislavě) nebo stručné biografie historických osobností romské hudby (Cinka Panna, Ján Bihári, Jožko Piťo, Rinaldo Oláh).

Zároveň se nelze ubránit dojmu, že v publikaci autorům nešlo o to ukázat současný stav v celé šíři, ale spíše ustavit určitou výkladní skříň romské hudby na Slovensku dle vlastního vkusu. Společným atributem většiny prezentovaných umělců je v zásadě úspěch u neromského publika, resp. vystoupení interpreta v zahraničí či na prestižním domácím pódiu. Kniha se v logice výše naznačeného přístupu v zásadě vyhýbá např. hudbě klávesových rompopových sestav, které mají masovější úspěch pouze mezi Romy. Nijak také neprezentuje fenomén duchovních písní letničních sborů. Míšení tradičních a moderních vlivů oceňuje u pódiových umělců jako rozvíjení tradice, tentýž fenomén probíhající mimo velká pódia v běžných romských kapelách bere jako její „bourání“. Sestavit obraz romské hudby podle klíče „úspěchu na prestižních pódii“ by nebyl vůbec špatný nápad. Samotní autoři svůj vlastní klíč k výběru čtenářům nepopisují. Kvůli absenci takového klíče se tak kniha, bohužel, vzdává možnosti srovnání současného stavu s jakýmkoli stavem zachytitelným v budoucnu, což je z hlediska instituce, která má v popisu práce mimo jiné dokumentovat, jednoznačně škoda. Publikace celkově působí spíše jako soubor medailonů vybraných sestav, sólistů a hudebních událostí. Oproti zmiňovaným záměrům se vlastně nesnaží jakkoli zobecňovat či abstrahovat základní rysy současné romské hudby a hudebního dění na Slovensku.

Pokud se ale oprostíme od proklamovaných snah popsat současnou hudební scénu na Slovensku v její rozmanitosti a proměnlivosti (více než v celé publikaci se o ní zájemce dozví například v informačně bohatém článku Jany Belišové v *Romano džaniben* 2/2012¹), musíme autorům přiznat, že přišli se zajímavým výběrem známějších i méně známých jmen, která prezentují romskou hudbu majoritě a mají s tím úspěch. Celou knihu tak lze brát i jako rozsáhlejší výtvarně vyvedený booklet k přiloženému DVD. Posluchačům nabízí pestrý materiál k poslechu, badatelům pak potenciální materiál k analýze hudební reprezentace romství na veřejnosti.

Pavel Kubaník

1 Viz Belišová J. 2012. Posuny v rómskej hudbe na Slovensku a jej funkcie v súčasnosti. *Rdž* 2 / 2012: 77–99.

Julia von dem Kneesebeck:

The Roma Struggle for Compensation in Post-War Germany

University of Hertfordshire Press, 2011, 262 s.

Název knihy může být zdánlivě zavádějící. Hlavní pozornost autorky směřuje spíše k popisu fungování odškodňovacího procesu v Německu po pádu nacistického režimu. Formování hnutí za uznání nároku Romů na odškodnění za rasovou perzekuci během trvání nacistického režimu je spíše vedlejší linií knihy.

Problematika nacistického pronásledování Romů a následná otázka odškodnění jejich utrpení se stala jedním ze základních bodů, na jejichž základě se začalo od sedmdesátých let 20. století formovat etnoemancipační hnutí Romů. V knize je pozornost věnována odškodnění romských obětí v samotném Německu (resp. v bývalé Spolkové republice Německo) a nepojednává o finanční kompenzaci obětem nacistického pronásledování z počátku 21. století (u nás zprostředkovaným Česko-německým fondem budoucnosti). Pro české země je možné ještě připomenout kompenzaci, kterou poskytly obětem nacistického pronásledování švýcarské banky.

Autorka upozorňuje, že se problematika procesu odškodnění obětí nacistického pronásledování začala kriticky zkoumat až na konci osmdesátých let 20. století. V té době se také objevuje termín „válka proti obětem“, ze které byl obviňován byrokratický aparát, jenž proces odškodnění zajišťoval. Zároveň se tehdy začal v odborných pracích reflektovat pohled samotných obětí (žadatelů o odškodnění) místo pouhého popisu procedury odškodnění. Za začátek historického bádání na toto téma autorka považuje sborník publikovaný v Německu v roce 1989¹. Od roku 2004 probíhal výzkumný projekt (německo-izraelský), zaměřený na otázku, zda odškodnění naplnilo očekávání obětí a jaký je názor německé společnosti na toto téma. V rámci tohoto projektu byla pozornost věnována i Romům. Zmínky o odškodnění Romů se nachází v pracích dalších historiků (M. Zimmermann, G. Margalid, G. Baumgartner). Autorka také upozorňuje, že ačkoliv německé romské oběti nacistického pronásledování zdůrazňovaly své „němectví“, proces odškodnění zároveň spoluvytvářel pojem odlišné romské identity, když

1 Goschler, C., Herbst, L. (eds.) 1989. *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik Deutschland*, Oldenburg, München

Romy označil za „rasu“. Kniha se zaměřuje téměř výlučně na Romy, kteří pocházeli z Německa (nebo v Německu před válkou pobývali), což vyplývá z prosté skutečnosti, že předválečný pobyt v Německu byl jednou z podmínek pro odškodnění.

Autorka na několika příkladech (internační tábory pro Romy, rasový výzkum Roberta Rittera, deportace Romů do Lodže v roce 1941) poukazuje na rasový charakter pronásledování Romů před rokem 1942 a ztotožňuje se s tezí W. Wippermanna o tom, že jedna z forem rasismu v nacistickém Německu byla rasově-antropologická a druhá sociální (rasově hygienická). V otázce geneze nacistického pronásledování Romů autorka dochází k závěru, že nacistické rasové pronásledování Romů vycházelo ze starších předsudků, ale metody nacistů byly odlišné. Kontinuita byla částečně zachována i po skončení druhé světové války, když některé protiromské předpisy z doby před nástupem nacistů k moci byly zachovány (např. zákon o potírání cikánského zlořádu z roku 1929, zrušen v roce 1957).

V první kapitole knihy je na rozhodnutích německých soudů z roku 1956, resp. 1959 demonstrován přístup německých institucí k otázce charakteru pronásledování Romů. Tyto rozsudky neoznačily deportace Romů z roku 1940 nebo pronásledování Romů před rokem 1942 za pronásledování z rasových důvodů a na jejich základě pak byl v jednotlivých případech odmítnut i nárok na odškodnění. V rozsudku z roku 1959 soud vyslovil domněnku, že nacisty přijímaná protiromská opatření byla „policejního“ charakteru. Podle autorky soudy nevzaly v úvahu možnou rasovou motivaci „policejních“ opatření (mj. označení Romů za „asociály“). Otázkou také je, zda nacisty použité metody lze považovat za výkon práva. Z toho autorka vyvozuje kontinuitu ve vnímání Romů před nástupem nacistů k moci a v době nacistické nadvlády.

V další kapitole je pozornost věnována samotným obětem a jejich vnímání újmy vyplývající z nacistického pronásledování. Právě pozornost věnovaná „hlasu obětí“ je podle autorky dosud zcela nedostatečná. V této souvislosti se ovšem nabízí otázka, zda je dnes, kdy většina pamětníků již nežije, vůbec možné nějakým způsobem jejich zkušenost zachytit. Pro autorku se zdrojem staly především některé výpovědi pamětníků zachycené až na sklonku 20. století, resp. zprostředkované výpovědi pamětníků shromážděné v rámci odškodňovacího procesu v padesátých a šedesátých letech 20. století. Tato svědectví byla často zpracována dalšími osobami, které Romům pomáhaly s uplatněním jejich nároku. Ochotu romských pamětníků hovořit o újmách, které utrpěli během nacistického pronásledování, autorka spojuje až s činností Ústřední rady německých Sintů a Romů (v čele Romani Rose, sídlo v Heidelbergu), jejíž angažovanost v otázkách odškodnění dala pamětníkům potřebnou jistotu k vystupování na veřejnosti. V této souvislosti autorka upozorňuje na jistou „rivalitu“ ve vztahu k židovským obětem nacistického pronásledování v otázce odškodnění. Sám název Ústřední rady německých Sintů a Romů přitom odkazuje na inspiraci v názvech židovských organizací.

Jedním z hlavních témat knihy je otázka sterilizací, které jsou samotnými Romy chápány jako závažná újma, ale v kontextu předpisů o odškodnění se jednalo pouze o jednu ze zdravotních újem. Vyvraždění starší generace, která byla tradičně nositelkou tradic, mělo za následek rozvrat tradiční kultury. Za další oblast, ve které se romské oběti liší v chápání újmy s pohledem jiných skupin pronásledovaných, je otázka nahoty, která byla v tradičním kontextu romských komunit hodnocena jako nepřípustná. Rozdíly autorka hledá i v případě způsobu výplaty

kompenzací, kdy jsou u Romů preferovány jednorázové platby před penzemi. To mohlo souviset také s nastavením těchto plateb (kritériem pro poskytnutí penze byla nutnost prokázat pravidelný příjem nebo zmařenou možnost takového příjmu dosáhnout).

V dalších z kapitol knihy se autorka věnuje poválečným létům (1945–1953), tedy době, kdy odškodnění nebo pomoc obětem nacistického režimu byla v režii spojeneckých mocností kontrolujících Německo. Popis je věnován zónám západních spojenců (USA, Velká Británie) a časový záběr je ukončen v roce 1953 přijetím spolkového zákona o odškodnění. Z rozboru vyplývá, že samotnými Romy bylo toto období, charakterizované bezprostřední pomocí obětem nacistického pronásledování, vnímáno pozitivně. Zatímco v zóně kontrolované USA byl přijat jeden předpis zajišťující pomoc obětem nacistického pronásledování v zóně kontrolované Velkou Británií (Porýní-Vestfálsko) byly podobné předpisy přijaty v roce 1947 a v roce 1952. Podle těchto předpisů měl na odškodnění ve výši 150 německých marek za každý měsíc věznění nárok ten, kdo byl vězněn z uznaných důvodů minimálně 6 měsíců. Problémem se stalo nacistické označování Romů jako „asociálů“, což bylo stigma i po válce mj. ve vztahu k jiným skupinám obětí nacionálního socialismu. Např. instrukce pro odškodnění (Wüttenberg-Hohenzöllern) z dubna 1946 asociály z tohoto nároku vyloučila. V této souvislosti autorka uvádí, že pouze v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau existoval zvláštní „cikánský“ tábor. Spojenci sice sympatizovali s Romy jako oběťmi, ale nechránili je jako menšinu, neboť akceptovali protiromská policejní opatření německých úřadů. Někteří ze sympatizantů s Romy (malíř Oto Pankok) v této souvislosti poukazovali (v dopise z roku 1948), že na rozdíl od Romů jsou Židé vnímáni jako oběti a priori.

Autorka rozlišuje v prvním desetiletí po skončení války tři fáze odškodňovacího procesu: a) těsně po válce humanitární pomoc, bez rozdílů mezi oběťmi; b) organizace odškodnění, platby na lokální úrovni – Romům chyběly organizace, které by jejich práva prosazovaly, a byli považováni za asociály; c) od roku 1953 – přijímání právních předpisů postihujících jednotlivé oblasti odškodnění, zakládajících právo obětí na odškodnění. V roce 1953 přijatý spolkový zákon o odškodnění rozšiřoval možnost uplatnit nárok na kompenzaci újmy spočívající v omezení možnosti vzdělání a kariéry.

Popis samotného mechanismu odškodnění vychází z premisy, že podle německého občanského zákoníku by se mohly domáhat náhrady škody oběti nacistického pronásledování bez rozdílu. Zákonem o odškodnění z roku 1953 byl okruh žadatelů omezen na území Německa (osoby se vztahem k této zemi – pobyt v hranicích z roku 1937) a skupiny vymezené pronásledováním z politických, rasových nebo náboženských důvodů. Výhodou postupu podle zákona o odškodnění bylo zjednodušení dokazování (povinnost úřadů zkoumat důvody žádostí z úřední povinnosti), zrychlení procesu odškodnění (nemusel probíhat časově náročný soudní proces) a zákonem byl odstraněn problém v případě neexistujících nacistických institucí, neboť podle zákona o odškodnění závazky za tyto instituce převzal stát. Spolkový zákon o odškodnění z roku 1953 byl v roce 1956 doplněn spolkovým zákonem o restitucích majetku a v roce 1965 byl přijat poslední z odškodňovacích zákonů.

Problémem při zkoumání je skutečnost, že v archivech sice existují doklady k žádostem o odškodnění, ale jsou řazeny jmenovitě a bez podrobného zkoumání nelze určit, v jakých případech

se jedná o Romy (např. v Kolíně nad Rýnem bylo z celkového počtu 21 500 žádostí identifikováno 251 romských). Celkově bylo přitom do roku 1969 podáno přes milion žádostí (na jednoho žadatele připadlo 2,4 žádosti, protože jsou započítány žádosti na základě různých právních předpisů), a to osobami, z nichž byly dvě třetiny vězněny v táborech a ghettech. Asi 80 % z takto odškodněných žilo po válce mimo Německo (z toho 50 % v Izraeli). Odškodnění obdrželi penzi v 360 000 případech a jednorázovou platbu v 650 000 případech. Nárok na odškodnění měli obecně ti, kteří žili v hranicích Německé říše v roce 1937 a jejich poválečný pobyt byl v západní části Německa, resp. v západoevropských zemích a Izraeli.

Velkou pozornost autorka věnovala též otázkám spjatým s odškodněním za sterilizaci. V této souvislosti připomíná, že většina sterilizací, jejichž počet je odhadován na 400 000 případů, byla provedena mezi léty 1933–1939, ale většina sterilizovaných Romů se tomuto zákroku podrobila až po roce 1939. Samotný zákon z roku 1933 zůstal v platnosti i po válce, když byl v roce 1946 zrušen pouze v sovětské okupační zóně (pozdější Německá demokratická republika), což částečně vycházelo z toho, že metoda sterilizace v případech dědičných nemocí byla v některých státech (USA, Švédsko) akceptována. Oběti sterilizace (především z řad Romů) měly možnost ještě mezi léty 1980–1986 obdržet jednorázové odškodnění ve výši 5 000 marek, když byla sterilizace Romů označena za opatření prováděné „nepochybně“ z rasových důvodů. Celkem bylo podáno 7 700 žádostí (z toho 6 540 bylo úspěšných). Podmínkou k přiznání nároku na odškodnění byla 30 % zdravotní újma a žadatelé museli prokazovat, že rozhodnutí soudu o jejich sterilizaci bylo vadné. Romové byli považováni za jedinou skupinu sterilizovanou na rasovém základě.

Důležité pro poválečné odškodnění bylo obecně přijímané hodnocení psychologické újmy. Do roku 1959 převažovalo mínění (na základě zkušeností z první světové války), že dospělí se se svým traumatem vyrovnají. V šedesátých letech byl formulován tzv. syndrom přeživších zahrnující především výčitky u takto postižených za to, že přežili, což mělo za důsledek deprese a změny osobnosti.

V otázce uspokojení nároků obětí nacistického pronásledování autorka upozorňuje na 525 případů údajného nedostatečného odškodnění, které v letech 1988–1989 shromáždila Ústřední rada německých Sintů a Romů, které ovšem nebyly autorce touto organizací zpřístupněny.

Co se týká restitucí majetku, ty tvořily druhý z pilířů odškodnění („Wiedergutmachung“). V roce 1947 byla tato problematika upravena v zóně pod kontrolou USA a podobně byla ošetřena v roce 1949 v britské zóně, přičemž podle těchto předpisů připadl majetek zavražděných židovských obyvatel židovským organizacím. Z nepočetných pokusů o popis restituce romského majetku autorka uvádí příklad žádostí z Berleburgu (celkem 2300 obyvatel), kde existovalo romské osídlení od roku 1726. V třicátých letech 20. století v jedné části města tvořili Romové svým počtem 280 obyvatel většinu z tamějších 400. V padesátých letech došlo k náhradě za zabavené domy a nemovitosti. Případy restitucí z Münsteru ukazují, že movitý majetek (kara-vany, nástroje, šperky) se staly předmětem restituce až na konci padesátých let. Doba vyřízení těchto žádostí byla cca 3,5 roku. U restitucí nebyly vyslovovány pochyby o rasovém základě pronásledování, ale odškodnění se poskytovalo od minimální hodnoty majetku ve výši

1000 říšských marek. Romové majetek v takové hodnotě často nevlastnili, a proto průměrná restituce u Romů nedosahovala více než několika tisíc německých marek (u neromských žadatelů činila průměrná výše restituce 9 000 německých marek). Rychlejší restituce probíhala u majetku zabaveného při deportacích (uznání rasového pronásledování od r. 1943). Restituce majetku zabaveného před rokem 1943 byla složitější, protože bylo požadováno prokázání pronásledování z rasových důvodů.

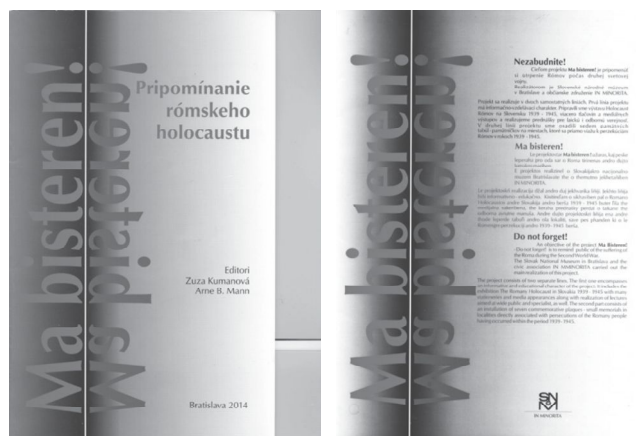
Samotné zabavování majetku Romů nacisty probíhalo podle zákonů o nakládání s majetkem nepřátel Říše (1933, 1941). Od roku 1942 tento majetek zabavovala kriminální policie (při deportacích) a ostatní majetek byl zabavován gestapem. K tomu lze poznamenat, že tento postup byl aplikován také na území Protektorátu Čechy a Morava (resp. v odtrženém pohraničí).

Autorka dochází k závěru, že předsudky vůči Romům existující před nástupem nacistů k moci byly radikalizovány a vyplynulo z nich rasové pronásledování Romů, přičemž samotní Romové a jejich podporovatelé (Otto Pankok, Cavelli-Adorno, Buchheim) od počátku tvrdili, že nacistické pronásledování Romů probíhalo z rasových důvodů. Odškodňovacím procesem nebyla, podle autorky, reflektována hodnota, kterou jednotlivým věcem nebo újmám přisuzovali sami Romové (hodnota hudebních nástrojů, karavanů, otázka sterilizace). Z vyjádření samotných romských obětí potom vyplývá, že Romové se sami považovali za Němce, ale později, po vzniku Ústřední rady německých Sintů a Romů, se v osmdesátých letech 20. století toto paradigma mění a důraz je kladen na odlišnou etnicitu. Odškodňovací proces tak vede od sociálního chápání Romů k chápání etnickému či rasovému.

Kniha zahrnuje seznam zkratk, německých termínů, názvů citovaných zákonů a nařízení v němčině, jmenný rejstřík, seznam pramenů a literatury. Vychází přitom z publikované literatury o odškodnění. Ačkoliv na několika místech autorka naznačuje roli romských organizací (Ústřední rada německých Sintů a Romů), v knize chybí podrobnější popis, jakým způsobem bylo ze strany těchto organizací postupováno. Za jeden z hlavních problémů odškodnění je v knize považována setrvačnost předsudků vůči Romům (označení za „asociály“) a zdůraznění radikalizace těchto předsudků nacisty. Předsudky vůči Romům tak představovaly jednu z hlavních překážek při odškodnění. V této souvislosti je možné podotknout, že podobná práce o odškodnění Romů v českém prostředí neexistuje. Základní přehled o odškodnění v České republice (resp. na Slovensku) lze získat např. v publikaci M. Hübschmannové², ale podrobnější rozbor této problematiky (zvláště pro léta 1945–1989) v našich podmínkách chybí. Recenzovaná kniha také nastoluje pro české země relevantní otázku odškodnění skupin označených nacisty za „asociály“ (z českých zemí bylo deportováno do koncentračního tábora Auschwitz více jak dva tisíce osob v takto označených transportech – z toho bylo cca 300 osob označeno zároveň za „Cikány“).

Petr Lhotka

2 Hübschmannová, M. (ed.) 2005. *Po židech cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska*, část I., Praha: Triáda.

Zuza Kumanová a Arne Mann (eds) **Pripomínanie rómskeho holocaustu**

Bratislava: In Minorita, 2014, 53 s., ISBN 978-80-970598-1-1

Sborník, do něhož svým textem přispělo pět autorů (Slawomir Kapralski, Karel Holomek, Zuza Kumanová, Arne Mann a Branislav Oláh) byl vydán u příležitosti oslavy deseti let trvání projektu *Ma bisteren!*¹ zaštitěného neziskovou organizací In Minorita. Na sklonku loňského roku, dne 6. prosince 2014, se v Bratislavě konalo – především jako reflexe desetiletého úsilí projektu – kolokvium, na němž byly příspěvky prezentovány a následně otištěny v předložené publikaci. Na závěr sborníku je v doslovné straně O autoroch o každém z přispěvatelů otištěna krátká informace (5 řádků) a kontakt na něj. Otištěné články jsou doprovázeny fotografiemi: na 14 barevných snímcích (s. 31–37) jsou zachyceny pomníčky připomínající válečné utrpení Romů z území dnešního Slovenska, některé byly postavené již dříve, ale většina stojí až díky snahám projektu *Ma bisteren!*; na s. 43–46 je osm barevných fotografií dokumentujících vybrané aktivity realizované v rámci projektu (připomínají slavnostní odhalení některých pomníků a pamětních tabulí, výstavu, seminář a kolokvium). Kromě těchto barevných nalezneme ve sborníku i černobílé fotografie ilustrující články o holocaustu Romů v ČR (s. 13) a Polsku (s. 23). Celý sborník je tištěn na křídovém papíře v atypickém formátu.

Ke sborníku náleží i doplňující katalog: na dvanácti stranách většího formátu je otištěno mnoho fotografií, map a dokumentů připomínajících utrpení Romů na území dnešního Slovenska, ale také popis aktivit zaměřených na připomínání romského holocaustu. Doprovodné texty jsou trojjazyčné, každý jazyk je barevně odlišený: černě jsou tištěné popisky ve slovenštině, červeně v romštině a zelené popisky jsou anglickou mutací.²

Ač jde o útlé materiály, na první pohled zaujmou svou výpravností a nápaditou grafikou. Pozadu nezůstává ani obsah jednotlivých příspěvků, a ač je jejich úroveň velmi různorodá, celkově tvoří zajímavou a pestrou mozaiku různých přístupů ke sledovanému tématu a každý dokáže čtenáře obohatit.

1 Cílem projektu *Ma bisteren!* je připomínání romského holocaustu na Slovensku, podrobněji viz Kumanová, Z. 2013. Niekoľko poznámok k projektu *Ma bisteren!* *Romano džaniben* 2/2013, s. 97–107.

2 Katalog je ke stažení na adrese <http://www.romaholocaust.sk/images/Katalogy/Katalog%20-%20obsah.pdf>.

Úvodní slovo dostal Ing. Karel Holomek, jehož příspěvek je jako jediný otištěn v češtině (všechny ostatní jsou slovensky). Především u jeho článku nazvaného „Holocaust Romů“ (s. 7–12) nás napadne, že sborník nemá ani tak vědecký jako spíše aktivistický charakter. Autor má ve své stati ambice shrnout nejdůležitější data, holocaust Romů zasadit do širšího historického rámce, upozornit na výchozí předpoklady pro vznik holocaustu na našem území, porovnat holocaust Romů a Židů, zahrnout či porovnat osudy Romů v protektorátu Čechy a Morava s osudy Romů na Slovensku, představit internační cikánské tábory v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu a aspoň krátce i Auschwitz-Birkenau II, aby se pak v druhé polovině příspěvku zamýšlel nad otázkami vnímání holocaustu Romů v poválečném, totalitním režimu, shrnul dosavadní aktivity, jež vedly k částečnému odškodnění Romů zasažených holocaustem, a zároveň upozornil na popírání holocaustu některými českými politiky v současnosti. Každé toto téma by zasloužilo samostatný podrobný rozbor, k mnohým z nich již existuje, je tedy skutečně škoda, že na ně Karel Holomek neodkazuje (jeho poznámkový aparát obsahuje jen pět údajů – odkazuje na Kapitoly z dějin Romů Jany Horváthové, novinový článek z roku 2005, v němž tehdejší prezident ČR Václav Klaus odmítal cikánský tábor v Letech jako koncentrační, a tři knížky od autorů Vlasty Kladivové, Markus Pape a Ctibor Nečas). Vedle tohoto sporadického odkazování musíme konstatovat, že autorova práce s literaturou není zrovna příkladná, dokonce se dopouští chyby, když knihu Vlasty Kladivové *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau* připisuje „profesorovi brněnské univerzity Ctiboru Nečasovi“ (viz s. 9, ne však v poznámkách na závěr – s. 12, kde je autorka u knihy uvedena správně). Celkový dojem z tohoto článku je, že autor přijal „větší sousto“, než pak stačil zodpovědně vyargumentovat, a více se spolehl na svou paměť. Zároveň však ukázal, o jakých tématech je vhodné v souvislosti s holocaustem Romů uvažovat a která by bylo vhodné neopominout (to se týká zvláště reflexe nazvané Romové v demokracii a obecné vnímání holocaustu). V následující části autor zmiňuje diskriminační praktiky, kterým Romové v ČR čelí, a varuje před nebezpečím „institucionálního popírání“ romského holocaustu (s. 12).

Ač první příspěvek je více aktivistický, další příspěvek má zcela jiný, striktně vědecký charakter. Článek Slawomira Kapralského nese název „Úvaha nad rómskym holokaustom v Polsku: výskumy, publikácie, spomienkové aktivity“ (s. 15–20) a je, jak název napovídá, přehledovou studií o dosavadních projektech zaměřených na holocaust Romů v Polsku. Představuje zvláštní úlohu pro připomínání romského holocaustu, kterou plní Muzeum Auschwitz–Birkenau a Sdružení Romů v Polsku, podtrhuje také podstatnou roli, kterou pro vznik společných aktivit sehrál Svaz německých Sintů a Romů z Heidelbergu v čele s aktivistou Romani Rosem. V r. 1967 byl v Auschwitz odhalen Mezinárodní památník obětí fašismu. Již v roce 1973 byl z iniciativy německých Sintů vybudován na místě bloku (baráku) 28 BIIe v Birkenau památník romského holocaustu, a od r. 1993 se zde konají pravidelně v srpnu vzpomínkové slavnosti, jichž se účastní Romové z celého světa. Autor dále jmenuje nejdůležitější publikace a aktivity, za nimiž stojí (kromě něj samotného) jména jako např. Jerzy Dębski, Joanna Talewicz-Kwiatkowska, která byla iniciátorkou mezinárodní konference *Shadow of Genocide* (konala se v r. 2013 v Krakově), a další. Pravidelně

probíhají konference a školení, které pořádá Mezinárodní centrum pro vzdělávání o Auschwitzu a holocaustu. Dále se autor věnuje přehledu výzkumné a publikační činnosti na území Polska, činnosti OBSE ODIHR³ – zmiňme alespoň jméno romského sociologa Andrzeje Mirgy, který spolu s Lechem Mrózem vydal již v r. 1994 knihu *Cigáni. Rozdílnost a nesnášenlivost*⁴ (autor článku ji považuje za jednu z nejdůležitějších romistických – v Polsku užívají pojem "romologických" – studií) Mirga také v r. 2011 zorganizoval mezinárodní seminář „The Roma and Sinti Genocide“, kterého se kromě vědců účastnilo asi 100 zástupců romské mládeže.⁵ Od té doby se pravidelně konají mezinárodní semináře, kde se opakovaně tito odborníci scházejí. Zvláštní kapitolu věnoval autor Adamu Bartoszovi a Oblastnímu muzeu v Tarnowě, které od roku 2008 vydává časopis *Studia Romologica*⁶, kde vychází také články věnované romskému holocaustu. Především však toto muzeum již od roku 1996 pořádá Mezinárodní memoriál „Romský karavan“, během kterého účastníci navštíví památná místa romského holocaustu v Polsku. Jako poslední vzpomněl romistické postgraduální studium na Pedagogické univerzitě v Krakově, kde sám vyučuje. V nabídce předmětů je také kurz věnovaný romskému holocaustu, na pracovišti vzniklo více sborníků, v nichž můžeme najít mimo jiné články věnované tomuto tématu. Až úplně na závěr skromně a věcně přináší informaci, že je autorem nejrozsáhlejší polské monografie věnované romskému holocaustu s názvem *Národ z popela. Paměť holokaustu a identita Romů*, která vyšla v roce 2012.⁷

Příspěvek romského novináře a aktivisty Branislava Oláha nese název „Rómovia na Slovensku a holocaust“ (s. 25–30). Titul příspěvku je zavádějící, neboť autor se v článku z velké části věnuje jednak holocaustu obecně: počátkům „Sonderbehandlung“ (Zvláštního zacházení) – sterilizaci a vraždění Sintů na území Německa, ale za druhé dokonce i nastínění historických událostí z oblasti dějin Romů (již od 9. stol. sleduje zmínky o vyhánění a pronásledování⁸). Tento široký záběr autor objasňuje tím, že stejný osud, který potkal Romy v Německu a v dalších zemích, jež byly za války přímo pod nadvládou říšského Německa, čekal i Romy na Slovensku a v celé nacistické Evropě. V první části nazvané Hrdinom proti vlastnej vôli, v níž autor neopomene jmenovat i nechvalně známé „pseudovědce“ Roberta Rittera a Evu Justinovou,⁹ přináší stručnou připomínku případu kdysi (v meziválečné éře) proslulého romského boxera

3 Pod tento úřad OBSE „pro demokratické instituce a lidská práva“ (ODIHR) patří Contact Point for Roma and Sinti Issues, dle Kapralského nejdůležitější mezinárodní instituce, která se zabývá postavením Romů.

4 Mirga, A., Mróz, L. 1994. *Cyganie. Odmienność i neitolerancja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

5 Na semináři byla též představena nově vytvořena webová stránka <http://www.romasintigenocide.eu/de/home>

6 Časopis je dostupný také on-line: http://www.studiaromologica.pl/?page_id=61

7 Překlad názvu knihy – aut. textu. Kniha byla publikována v polštině:

Kapralski, S. 2012. *Naród z popiołów. Pamięć zagłady a tożsamość Romów*. Warszawa: Scholar.

8 Z těch nejstarších jsou zde jmenované neověřitelné hypotézy o možných příčinách jejich exodu. Jak autor píše: "jedni [badatelé] se hlásí k teorii o násilném odvléčení Romů po vpádu arabského chalífátu, jiní zase uvádějí jako důvod hladomory a nízké společenské postavení předků Romů." (s. 26) Po tomto hrubém nastínění autor vyzývá historiky a další odborníky, aby se tímto tématem více zabývali. (tamtéž)

9 O Evě Justinové viz článek Peter Wagner. 2005. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí. *RDŽ jevend 2005*, s. 85–118.

z Hannoveru, Johanna Wilhelma Trollmanna¹⁰. Další kapitoly se zaměřují na hledání odpovědi, proč si Romové více holocaust nepřipomínají, proč zůstali tak dlouho bez odškodnění. To Oláh vysvětluje odmítáním neromské veřejnosti uznat existenci romského holocaustu a zároveň snahami romských rodin nezatěžovat mladší generace a děti vlastní hrůzostrašnou zkušeností. V části Já a holocaust uvádí vlastní setkání s romským holocaustem (v rámci SNP byla i jeho rodina zapojena do partyzánského odboje, od mládí věděl o utrpení konkrétních známých a příbuzných). Na závěr vyzývá k připomínání si romského holocaustu, neb je přesvědčen, že podobnými aktivitami můžeme pomoci zamezit opakování takové historie, varuje před lhostejností a nezájmem.

Zuza Kumanová ve svém příspěvku „Ohladnutie za projektom Ma bisteren!“ shrnuje deset let naplněných aktivitami připomínajícími romský holocaust. Vzpomíná, že počátečním impulsem pro vznik projektu byly opakující se dotazy amerického kongresmana, jenž se zástupců slovenské politické reprezentace ptal na reflexi romského holocaustu. Díky jeho intervencím dospěla vláda k rozhodnutí, že této oblasti bude věnovat pozornost, a bylo možné získávat finanční prostředky na jednotlivé aktivity. Hlavním cílem bylo připomínat události, které se s odchodem starší generace z živé paměti vytrácejí, vydávat materiály, pořádat výstavy a semináře a organizovat budování pomníků na místech spojených s holocaustem Romů na Slovensku. Organizace se tak věnuje především dvěma oblastem: umísťování pamětních tabulí a pomníků a osvětové činnosti (např. 20. června 2006 uspořádali kolokvium Nepřiznaný holocaust, publikovali stejnojmenný sborník, v r. 2007 se ve spolupráci s košickou společností ATARAX podíleli na vzniku filmu *Ma bister!*, v r. 2013 zpřístupnili webové stránky www.romaholocaust.sk a v r. 2014 vznikl film *Baro mariben* ve spolupráci se slovenským sdružením Jekhetane¹¹).

V posledním příspěvku se ze stati Arne Manna nazvané „Kauza holocaust versus porrajmos“ dozvídáme o hledání názvu pro projekty připomínající romský holocaust. Od počátečních snah užívat název *porrajmos*, kdy se organizátoři setkávali u mluvčích romštiny s odmítáním, dospěli k pojmenování *Ma bisteren!* (Nezapomínejte!).¹² Autor předkládá vlastní anabázi, jak poctivě pátral po nejvhodnějším pojmenování romského holocaustu a snažil se vyrovnat s diskutovaným pojmem *porrajmos*. Rozhodování bylo založeno i na korespondenci s různými lingvisty a romskými aktivisty. Přesto byl termínem *Porrajmos* pojmenovaný koncert (přenášený v přímém přenosu Slovenskou televizí) pořádaný dne 2. srpna 2013, a to

10 Po té, co se Trollmannovi podařilo zvítězit nad v Německu nejproslulejším zápasníkem, byl zpětně výsledek tohoto zápasu – z rasových důvodů – anulován a měl se konat opravný zápas. Trollmann učinil na protest gesto, když k zápasu v roce 1933 nastoupil demonstrativně jako „karikatura čistého árijce“: odbarvil si vlasy a tělo pokryl krémem a posypal jej moukou. Autor příspěvku vyzdvihuje toto gesto slovy „Trollmannov protest nemal v dejinách športu obdobu.“ (s. 25) Bohužel, během války byl tento hrdina, po té, co byl poslán na frontu a po zranění odeslán zpět, uvězněn v koncentračním táboře Neungamme, nuceně sterilizován a nakonec dne 9. února 1943 zavražděn.

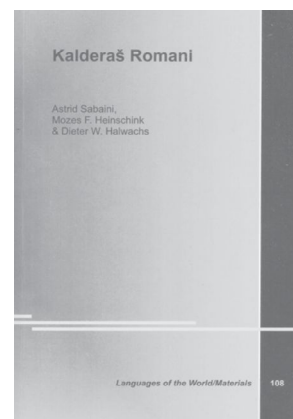
11 Film je ke zhlédnutí na: <http://www.jekhetane-spolu.org/baro-mariben.html>

12 S názvem *Ma bisteren* se setkáváme již dříve – je v titulu knihy: Nečas, C., Horváthová, J. 1997. *Ma bisteren – Nezapomeňme. Historie cikánskeho tábora v Hodoníne u Kunštátu (1942–1943)*. Autor úvodního textu Ctibor Nečas; vzpomínky pamětníků vybrala Jana Horváthová. Praha: Muzeum romské kultury v Brně.

navzdory podnětům ze strany autora i Zuzy Kumanové – organizátoři na názvu *porrajmos* trvali (ač byli upozorňováni na skutečnost, že různým subetnickým skupinám Romů na Slovensku je tento pojem cizí a irituje je, neb asociuje vulgární konotace). Termín *porrajmos* byl navržen romským lingvistou z USA Ianem Hancockem, který však vedle tohoto názvu (jenž mu byl nabídnut kýmisi v Rumunsku) uvedl jako přijatelné i další pojmy: *maripen*, *mudaripne* a *murdaripen*, také pojem *samurdaripen*. K posledně jmenovanému termínu se na kolokviu hlásili přítomní návštěvníci z Polska, právě termín *samurdaripen* jim připadá nejpřijatelnější a užívají ho i ve svých publikacích.

Závěrem je dobré upozornit na hlavní význam kolokvia, kterého jsem měla možnost se účastnit. Právě v diskusích po jednotlivých příspěvcích docházelo ke srovnávání situace v ČR, SR a Polsku a k výměně různých nápadů, jaké aktivity by bylo dobré dělat dál, čím je obohatit, jak se zaměřit na mládež apod. Mimo jiné jsme se dozvěděli, že je pro polské účastníky samozřejmostí v terminologii o romském holocaustu nemluvit v souvislosti s holocaustem o Osvětimi–Březince, ale jediné o Aushwitz–Birkenau, protože lokální název nesmí být zatížen negativním významem. To by se mohlo negativně dotýkat především obyvatel dnešní Osvětimi. Za tímto detailem můžeme vycítit mj. i respekt vůči lidem žijícím v dané lokalitě a možná snahu o emancipaci vlastního domova. Kéž by se takováto snaha o vyrovnání se s minulostí šířila i v české a slovenské společnosti a vznikaly stále nové možnosti, jak projevovat respekt vůči lidem, kterým se ho dříve dostávalo neprávem jen velmi sporadicky.

Lada Viková

Astrid Sabaini, Mozes F. Heinschink, Dieter W. Halwachs **Kalderaš Romani**

Lincom Europa, München, 59 s., ISBN 978 3 89586 019 5

Kalderaši představují v rámci romských skupin nepřehlédnutelnou složku, a to navzdory skutečnosti, že pocházejí z jediné nevelké země, z dnešního Rumunska. Jsou to nadproporcionálně často Kalderaši, kteří jsou bráni jako zastupitelé Romů, ať už bezděky anebo programově. Vynikají různě po světě, ve Spojených státech, ve Francii, v Rusku, ve specializovaných evropských a mezinárodních organizacích. Proto může být lingvistický přehled kalderaštiny užitečným vstupem do romského jazyka jako takového. Autoři publikace poskytují právě takový stručný (59 s.), současně ale solidní přehled o základech tohoto významného romského dialektu.

Příčinám životaschopnosti kalderaštiny se věnuje hned úvodní sekce. Díky silným vazbám uvnitř komunity si zachovává kalderašská romština nejen svoji existenci, ale i jistou sílu nástroje vzájemného dorozumění navzdory odlišným zemím původu. Předložený jazykový výzkum mezi migranty ve Vídni si proto klade nárok na určitou přenosnost na jiné variety kalderaštiny.

Sekce věnovaná fonologii představuje charakteristiku jednotlivých hlásek, jejich výskyt v jednotlivých pozicích ve slově, jejich grafickou obdobu používanou v gramatice a základní principy přízvuku.

V rámci derivace podstatných jmen jsou probírána abstrakta, zdrobněliny a tvorba ženských obdob (např. *gras-ni* „klisna“, *Lovar-kiňa* „Lovárka“). Přehled nominální flexe představuje ve dvou tabulkách flexi předevropských lexémů a přehled základních pravidel, ze kterých lze teoreticky odvodit pomocí pádových koncovek libovolný tvar, přihlédně-li se k výjimkám, sepsaným na následující stránce. Nechybí popis hlavní funkce pádů, v případě ablativu a lokativu kontrastované s analytickým způsobem tvoření prostřednictvím předložek *kata(r)* a *anda(r)* „z“, resp. *ande* „v, do“.

Přehled morfologie člena zahrnuje i vysvětlení základního významu toho slovního druhu v kalderaštině. Příklad pro zkrácenou, konsonantickou podobu člene *l'* (*dikhlem l' Řomen* „viděl jsem Romy“, s. 20) protiřečí uvedenému pravidlu, podle něž se používá před samohláskou nebo po ní. Morfologie přídavného jména se soustřeďuje na stupňování a na přívlastkové formy (tzn. bez forem v nezávislém postavení).

I v přehledu derivace přídavných jmen se projevuje důkladné dělení na předevropské (spojené s derivačními morfémy *-al-*, *-ikan-*, *-un-*, *-utn-*, *-val-*) a evropské lexémy (spojené s *-čn-*, *-n-*). Číslovkám je věnována jedna stránka.

Osobní zájmena jsou prezentována formou tabulky nominativních tvarů a pádů odvozených od nepřímých kmenů. Zahrnuje i ukázkou tvorby pádů na konkrétních příkladech. Ukazovací zájmena rozlišují autoři na situační (např. *kako* „tenhle“) versus diskurzni (např. *kuko* „ten, [o kom jsme mluvili]“) na straně jedné a na specifické (např. *kako* „tenhle [z užšího výběru]“) versus nespecifické (např. *kado* „ten“) na straně druhé, což je hezky ilustrované na komplexním příkladu (s. 27–28). Prostorové a komparativní deiktické výrazy stejně jako tázací a neurčitá zájmena se sice blíží obsahově lexikonu, ale autoři našli způsob, jak je pojmout do přehledových tabulek.

Přehled slovesné morfologie začíná prezentací hlavních kmenů, přítomného a perfektivního, každý se samostatnou sadou forem časování, pro čtyři nejběžnější vzory časování, samozřejmě rozdělené na dva předevropské (typy *mer-av* „umírám“ a *xa-v* „jím“) a dva evropské (typy *traj-i-v* „žiji“ a *grop-o-v* „pohřbívám“). Hodně prostoru zaujímá přehled výjimek vyskytujících se většinou ve volbě perfektivního markeru, částečně ale i ve třetí osobě a singuláru perfektivních tvarů některých lexémů, které se skloňují i podle rodu předmětu (*av-il-o* „přišel“ versus *av-il-i* „přišla“).

Užívání morfologických prvků pro vyjádření časů a vidů je založené na dichotomiích perfektivní versus imperfektivní u kategorie vidu a vzdálenostní versus blízkostní (+/- „remote“ u Matrase¹) u kategorie času. Další morfologická distinkce, přítomné tvary se sufixem *-a*, jsou analyzovány jako budoucí záměry („intentional“), oproti nepodmíněné budoucnosti, která je vyjádřena analyticky (s částicí *ka*). Tato rozmanitost je názorně ilustrovaná příklady. Slovesná modalita je realizovaná buď pomocí částic jako *šaj* (možnost), *nášti(g)* (nemožnost), *mek* (nárok), anebo pomocných sloves, např. *žanel* „umí“, *kamel* „chce“, nově i *naštil* „nemůže“, *daštil* „může“.

Slovesná derivace obsahuje kromě příklady ilustrovaného výčtu sufixů i poznámku o tvorbě pasiv. Kapitulu věnovanou morfologii plnovýznamových sloves uzavírá přehled dvojího přičestí, perfektivního (typu *pek-o* „pečený“) a přítomného (typu *rov-indoj* „brečící“). Spona je prezentována i s užitím příkladů ve dvou časech a způsobech.

Sekce nazvaná „Částice“ je pojata poněkud širěji, obsahuje veškeré nesklonné slovní druhy. Dokládá odvozování příslovcí z evropských i předevropských přídavných jmen a z jiných slovních druhů. Následuje pasáž o předložkách zahrnující také integraci člene, o formách záporu a komplementu a o jiných „částicích“.

Kapitolu věnovanou syntaxi zahajuje poznámka k obecnému pořadí slov ve větě (SVO), následuje přehled stavby nominální fráze a slovesného komplementu. Do posledního jmenovaného je zařazena i konstrukce s částicí *šaj* + *te*, čímž se pro mě otevírá otázka její reklasifikace ve sloveso, ovšem defektní. Věta se *šaj* by se potom interpretovala jako hlavní věta se slovíčkem *šaj*, která k sobě váže komplement, začínající na *te*. Sekci o syntaxi a tím i gramatiku celkem uzavírá pojednání o vedlejších větách, totiž ilustrovaný výčet základních

1 Matras, Yaron. 2002. *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521023306, s. 153.

vztažných zájmen a spojek. Obsahuje i přehled o realizaci tří typů podmiňovací věty (reálná, potenciální a nereálná).

Ve studii schází jasnější popis zdrojů, ze kterých autoři při sestavování gramatiky vycházeli (kromě toho, že pracovali s jazykem romských imigrantů do Vídně). Narazil jsem na to u poznámky, že jmenná přípona *-pe* (sic) se vyskytuje systematicky jen u slova *šajipe* „možnost“, jinde se tvoří nominalizace vždy pomocí *-mo*. Nominální forma výrazu pro „možnost“ je podle mě indikativní pro úřední jazyk, který ve větší míře ovlivňuje romštinu teprve v nedávné době. Nevím o dialektu, který by měl původní ekvivalent. Pro volbu nominalizace bych proto u nově vzniklého slova předpokládal spíš sufix *-mo*. Pravděpodobnější genezi vidím v kalkování z úředních dokumentů nebo převzetí od mluvčích jiných dialektů, kde tvoří *-pe* skutečně pravidelnou nominalizaci. Od romských imigrantů žijících ve Vídni bych primárně očekával buď méně úřední, tj. slovesné vyjadřování (*šaj (te) avel* „může být“), anebo výpůjčku z předchozího či současného majoritního jazyka (tzn. např. **meglixkajto*, **izbori* apod.). Úřední jazyk se najde nejednou i v dalších uváděných příkladech (viz např. výrazy „lidskoprávní organizace“ na s. 19, „Pokud s tímto návrhem souhlasí, může Forum začít pracovat ještě letos.“ na s. 27, „Musí budovat most mezi dvěma kulturami.“ na s. 41 apod.). Část korpusu jazykových textů, které autoři pro analýzu využili, pochází patrně i z poměrně nového, formálního jazyka, což budiž chápáno bez hodnocení z mé strany. I příklad pro vztažné zájmeno *savo* (s. 55) navádí k myšlence, že romština kopíruje vzorec známý z jiných jazyků. Minimálně v češtině a němčině jsou jednodušší formy (např. čes. „ti, kdo/co“, něm. „die, die/wo“) ve formálnějším stylu nahrazovány skloňovanými protějšky („ti, kteří“ resp. „die, welche“). Vlastní úřední jazyk v romštině primárně neexistuje, nicméně právě v kontextu úředního jednání nebo referování o něm mohou vyniknout zvláštnosti jazyka, na něž lze jinak jen těžko narazit.

Gramatika celkem nepředpokládá znalost romštiny, nicméně řada poznámek je adresována lidem se základním přehledem o romštině. Jinak by nemohly být některé fonetické rysy jako centralizované vokály nebo uvulární R pokládány za typické pro kalderaštinu (tj. odchýlné od jiných romštin), a ani by se nedalo mluvit o zachování přidechů (tj. zachování na rozdíl od čeho?). To svědčí o odkazu na referenční jazyk, kterým se zdá být prototypizovaná romština, založená na rekonstrukci společného předchůdce současných romštin po příchodu do Evropy. Místy se gramatika vztahuje explicitně na blíže nespecifikovanou „romštinu obecně“ (s. 51). Několikrát (s. 10, 29, 31) odkazuje na Matrasův standardní přehled o romštinách. Jinde (s. 12–13) se vztahuje na „romštinu obecně“ s odkazem na Elšíka². Pro chápání principu nepřímých pádů je ovšem nutná předchozí znalost tohoto principu z jiných gramatik romštiny.

Gramatika je, i s ohledem na malý rozsah, převážně synchronní. Etymologické poznámky se omezují na případy spojené s dělením jevů na předeuropské a evropské lexémy a na jednotlivosti (např. s. 30, 46, 50, tam jsou z indického jazyka odvozené spojky *thaj* „a“ < *tathāpi*, *kaj* „že“ < *kasmin* a *te* „aby“ < *tad*). V publikaci naznačená (s. 31) etymologie zkrácených tvarů evropských sloves *il* < *isarel* mi připadá pochybná, protože by předpokládala ztrátu čtyř

2 Elšík, Viktor. 2000. Romani nominal paradigms: Their structure, diversity and development. In: Elšík, Viktor / Matras, Yaron, eds. 2000. *Grammatical Relations in Romani: the nouns phrase*. Amsterdam: Benjamins, s. 9–30.

fonémů v rámci vývoje na půdě Evropy, tj. během několika staletí. Pravděpodobnější je kontaminace či výběr z možností (tzv. „option selection“ – viz Matras³⁴) z geograficky sousedního, konkurenčního vzoru *-inel*, rovněž zkráceného na *-il*. Tím pádem je třeba vysvětlit jen menší rozsah ztráty (dva fonémy), které jsou částečně doložené i mimo morfologii (ztráta *n* u *paj* < *pani*).

Zápis jazyka odpovídá zvyklostem používaným ve vědecké komunitě a u řady nakladatelů (hlavně používání háčku pro palatalizované a postalveolární hlásky a grafému [x] pro velární nebo uvulární frikativu). Vedle něj existuje řada jiných způsobů zápisu, většinou inspirovaných konvencemi místního majoritního jazyka. Z jejich řad výrazně vystupují, kromě zmíněného vědeckého úzu, dva způsoby zápisu, které mají hlavně pro kalderaštinu zvláštní význam: zápis založený na grafémice angličtiny a tzv. mezinárodní zápis z IV. kongresu IRU, který měl spojit různé jazykové varianty romštiny jedním způsobem zápisu. S ohledem na výše zmíněný mezinárodně-politický přesah kalderaštiny a v úvodu uvedenou aspiraci posloužit uživatelům mimo vídeňskou komunitu by gramatice slušelo a čtenáři pomohlo, kdyby byly hlavní grafemické korespondence těchto zápisů zapracovány do tabulek v sekci o fonologii.

Strukturou a názvoslovím se gramatika odchyluje od jiných zavedených děl stejně málo jako zápisem, takže v případě potřeby lze najít konkrétní odpověď na cílenou otázku velmi rychle, pokud se tedy tato informace ovšem vůbec vešla do přeci jen poměrně štíhlého formátu. Nutno však říci, že malý rozsah je nejen nevýhodou z hlediska objemu zpracovaných informací. Je totiž zároveň i výsledkem efektivního zacházení se souhrnnými tabulkami a minimalistického (v dobrém slova smyslu) přístupu k příkladům. Jen ojediněle jde o stručnost na úkor srozumitelnosti, viz pojednání o akuzativu po slovese *del* (s. 14).

Závěrem lze říci, že dílo nepřímě dodržuje reklamní slogan lidových automobilů v padesátých letech: „Uvnitř větší než zvenku“. A s dodatkem: aniž by se zřeklo nároků na kvalitu.

Peter Wagner

3 Matras, Yaron. 2002. Romani. A linguistic introduction...

4 Matras, Yaron. 2002. Romani. A linguistic introduction..., s. 229.